

УДК 7.74

Олег Слободян

кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри історії мистецтва
та гуманітарних наук КІПДМ ЛНАМ

Керамічне виробництво в археологічних пам'ятках Прикарпаття

Анотація. У статті досліджуються витоки керамічного виробництва на тій частині території Прикарпаття, що за адміністративним поділом належить до Івано-Франківської області. Простежуються головні етапи виникнення орнаментальної та образотворчої систем, генези формотворення, освоєння технологічних процесів пізньонеолітичними та ранньослов'янськими землеробськими племенами. Акцентується увага на керамічних пам'ятках із поселень і могильників культури карпатських курганів, риси матеріальної культури, що знаходять своє продовження на виробках раннього та пізнього середньовіччя, а також XVII—XIX ст.

Ключові слова. Орнамент, культура, племена, гончарний посуд, пам'ятки, керамічне виробництво, традиції.

До ранніх ознак художньої діяльності в галузі керамічного виробництва на Прикарпатті можна віднести пам'ятки пізньонеолітичних землеробських племен, що належали до культури лінійно-стрічкової кераміки (VI—III тисячоліття до н.е.) та виявлені на поселенні поблизу села Незвисько Городенківського району [1, с.69]. Найчисельнішу групу знахідок становить ліпний посуд, що за своїми технологічними та художніми ознаками поділяється на кухонний і столовий. Поверхня кухонних посудин не рівна, не вигладжена, форми слабо випалені, з домішками органічних решток посіченої трави, соломи, дрібнотовченої кераміки. Столовий посуд вирізняється більш старанним виконанням та виготовлений із відмуленої глини. Вироби лінійно-стрічкової кераміки прикрашені ямками, що утворюють горизонтальні або зигзагоподібні рядки, а також пластичними виступами різної форми. Найпоширеніми були чаші та горщики, декор яких заглиблений і охоплює майже всю зовнішню поверхню. Орнамент складається із прямолінійних,

зигзагоподібних та напівовальних стрічок, що викладені кількома рядами, й перетинаються ямками. Декор наносили на посудини кістяними, дерев'яними або глиняними паличками, іноді штампами з дерева. Тут зустрічаємо мотиви меандра, ромба й інших форм. Орнамент часто доповнюється наліпленими елементами, як от чаша, на якій поряд із заглибленим орнаментом наліплени зображення голів тварин, що свідчать про культ домашніх тварин, зокрема бика. Знахідки глиняних жіночих фігурок розкривають таємниці культу матері, що була символом родючості.

Як вважають археологи, посуд із глини виник на ранньому етапі. Його виготовляли ручним способом, адже гончарський круг тоді ще не був відомий. Обпалювали вироби на відкритих вогнищах. Назва культури лінійно-стрічкової кераміки була введена в археологічну літературу на початку ХХ ст. на підставі характерного орнаменту на глиняному посуді, одному з перших штучних матеріалів, який створила стародавня людина. неоліту [2, с.96-103].

Наступний етап розвитку керамічного виробництва на Прикарпатті характеризується пам'ятками доби міді — перехідного етапу — ще від епохи каменю до епохи металів (IV— II тисячоліття до н.е.). Про це засвідчують виявлені зразки лійчастого посуду, незважаючи на те, що племена цієї культури були поширені в основному на території Львівської та північному заході Волинської областей [3, с.77].

Рання пора неолітичної доби представлена виробами населення культури Зимне-Злота, що були знайдені поблизу села Колоколин та в трипільському поселенні в селі Городниця Городенківського району Івано-Франківської області. Серед них привертає увагу посудина у формі чаші із заокругленим дном. На тонкостінній поверхні помітні сліди розписного орнаменту, характерного для культури Трипілья, що виникла в першій половині IV тисячоліття до н.е. Наявні археологічні матеріали інших поселень дозволили простежити періоди розквіту господарства та культури трипільських племен на території Прикарпаття й визначити її основні етапи [4, с.130-148]. Серед виробів цієї культури численним є кухонний посуд, що виготовлений із глини з домішками піску та черепашок. Тут знаходимо горщики з конічними виступами біля краю, великі

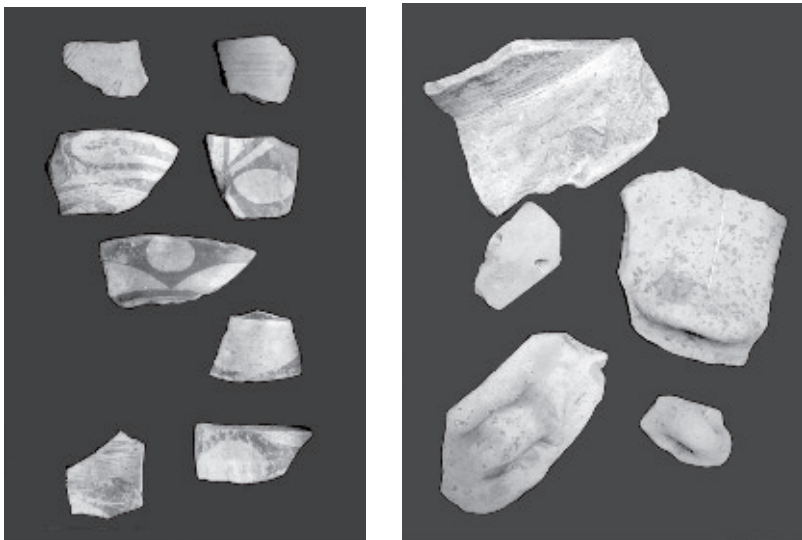
біконічні й кратероподібні посудини, миски, друшляки, ложки, поверхня яких нерівна. Орнамент складається з невеликих заглиблень, нанесених пальцем чи штампом по плічках посудини, з наліпних деталей і горизонтального рядка ямок. Столовий посуд зустрічається в меншій кількості. Порівняно з кухонним, він старанніше пророблений і розписаний білою та чорною фарбами на червоному тлі. У трипільському поселенні поблизу села Незвисько Городенківського району знайдено біконічний посуд, прикрашений чорною фарбою по жовтому тлі. Декор такого посуду складається переважно зі спіралеподібного орнаменту. Фрагменти керамічного посуду та антропоморфні жіночі скульптурки були виявлені також на місці трипільських поселень у с.Корнич Коломийського району Івано-Франківської області, що сьогодні зберігаються в Коломийському Національному музеї народного мистецтва Гуцульщини та Покуття.

Важливим періодом в історії Прикарпаття була доба бронзи. Вона характеризувалася розвитком продуктивних сил, появою племен шнурованої кераміки та комарівської культури.

Для глиняного посуду культури шнурованої кераміки властива велика кількість амфор із двома вухами, глечиків і циліндричних мисок із ручками тощо. Здебільшого посуд орнаментований за допомогою відтискування плетеного шнура, звідси й назва культури, що була розселена на території Прикарпаття, Волині й Придністров'я в кінці III — першій половині II тисячоліття до н.е [5, с.65; 6, с.92 -113].

Племена комарівської культури залишили сліди свого перебування у вигляді поховань і поселень. унаслідок консолідації окремих груп, що виникли на Прикарпатті (1500-1200 рр. до н. е.). Її назва з'явилася у 30-х рр. після археологічних розкопок могильника неподалік села Комарів Івано — Франківської області [7, с.183-189]. Археологічні матеріали цієї доби — це зняття праці, бронзові прикраси тощо.

Кераміка цієї культури представлена тюльпаноподібними горщиками, приземкуватими опуклобокими вазами, черпаками, вазами з двома ручками, мисками та невисокими горщиками із s-подібним профілем. Орнамент нанесений у вигляді горизонтальних борозенок, конічних виступів, скісних та округлих канелюрів, заштрихованих трикутників, зигзагів,

Кераміка із трипільського поселення, с. Незвисько Городенківського р-ну
Івано-Франківської обл.
Із приватної збірки Слободяна О.О.

Керамічні скульптурки із трипільських поселень. КМНМГП

хвилястих стрічок (Рис. 49), [7, с.188].

Численною є група глиняних виробів культури НОА, що теж належала до бронзової доби пізнього періоду. Її пам'ятки зберігаються на території Івано-Франківської, Чернівецької, Тернопільської, Хмельницької областей, а також у інших, містах України, Молдови, Східній Румунії.

Унікальною пам'яткою наступної доби — заліза — є житло, що виявлене поблизу села Бовшів Галицького району Івано-Франківської області, з комплексом кераміки, яку за всіма ознаками можна пов'язати з посудом кельтійської, гальштатської та поморської культур. Серед ліпного посуду є традиційні форми та фактури, що властиві місцевому гальштатському посудові. Ліпна миска, хоча й оздоблена типовим для кельтських глиняних виробів орнаментом (тиснені штампом ямочки у вигляді півдужок), за формою нагадує такі, що поширені на цій території на початку залізної доби.

Ранній (до нашої ери) період в історії розвитку кераміки на Прикарпатті — важливий етап зародження орнаментально-образотворчої діяльності, походження форми, її функціональності, розробка технології. Це основа, що збагачувалася, удосконалювалася під впливом тісного контакту з усіма елементами матеріальної та духовної культури сусідніх етнічних об'єднань.

Цікаву сторінку в розвитку гончарства на початку нашої ери відтворюють пам'ятки племен, що відомі під назвою “Культура карпатських курганів”. Вони виявлені на території Українських Карпат і датуються кінцем II — першою половиною V ст. н.е. Досліджуючи історію керамічного виробництва, можна простежити роль і значення цієї культури в ранньосередньовічній слов'янській культурі наступного періоду. Важливим джерелом у вивченні історії кераміки є здобутий при розкопках посуд та горни, що знайдені на території Прикарпаття в селах Трач, Стопчатів, Цуцулін (Косівський р-н), Мишин і Печеніжин (Коломийський р-н), Голинь (Калуський р-н), Перересіль (Надвірнянський р-н), Марківці (Тисменицький р-н Івано-Франківської області).

Глиняний посуд представлений ліпними та кружальними виробами. При виготовленні ліпного посуду застосовувався шамот, тобто дрібні часточки обпаленої глини або товчені черепашки, а також різні органічні домішки — подрібнені стебла

та листя злакових рослин. Залежно від призначення виробу, обиралася глина й домішки. Ліпні посудини були здебільшого товстостінні, з горбкуватою і шорсткою поверхнею. Це горщики для приготування їжі, корчаги, конічні чаші, серед яких знаходимо великі товстостінні, лійчастої форми, чарки, деякі з масивними ручками. До речі, цей вид посуду на Прикарпатті має глибокі традиції і простежується в асортименті глиняних виробів низки центральноєвропейських культур упродовж багатьох століть, аж до VIII— IX століття. Орнамент теж має давні місцеві традиції, що відносяться ще до скіфської доби.

Посуд кружальної кераміки різноманітніший за ліпний. До речі, ліпна й кружальна категорії гончарного посуду виявлені майже в усіх похованнях одночасно. Результати минулих досліджень відомих карпатських керамічних комплексів показали, що лише одну третину від загальної кількості посудин становив ліпний [8, с.82]. Виготовлений із добре відмудленої глини, він представлений горщиками, вазами, мисками з двома й трьома ручками, чашами на високій ніжці, чарками. Декор утворений пролощеними геометричними мотивами та складним штампованим орнаментом. Формування посудин виконувалося на гончарному крузі стрічковим способом. Масове виробництво такого посуду, побутування в ньому форм, властивих лише кераміці культур карпатських курганів, використання гончарського круга та наявність на поселеннях двоярусних печей — горнів — усе це вказує на зміни в розвитку керамічного виробництва, появу гончарного ремесла, що розвивалося ще в рамках домашнього промислу.

До асортименту глиняних виробів належать також прясла циліндричної, біконічної та округленої форм. Знайдено велику кількість пірамідальних та конусоподібних грузил. Випал глиняних виробів проводився в печах-горнах. Цікаві матеріали розкопок, що виявлені на місцях гончарних майстерень села Печеніжин, дали можливість дослідникам визначити характер побудови унікальних господарсько-виробничих споруд. Були вони двоярусні: з нижньою камерою для палива та верхньою — для випалу виробів. До нижньої камери, вирізаної з материкової глини, ззовні вставлявся подвійний канал топки. Верхня обпалювальна піч із глиняною перегородкою, що мала наскрізні отвори, завершувалася куполоподібним сферичним склепінням.

Камери роз'єднувалися черенем із жаропровідними каналами. Вироби завантажувалися в піч через отвір, що знаходився у склепінні верхньої камери, після чого він замурувався. Гончарні печі подібної конструкції були широко відомі на території Європи ще за латенського часу. Зустрічаються вони й у придунайських римських провінціях. Показово, що їх тип склався в римських майстернях на основі місцевих латенських традицій, а звідти поширився на суміжні території, зокрема на Карпатське підгір'я. Розкопки печеніжинських горнів засвідчили про особливу роль гончарного виробництва в господарській діяльності прикарпатського населення [9, с.172-173].

Про рівень розвитку гончарства на Прикарпатті в ранньослов'янську добу свідчать знахідки гончарських печей та глиняних виробів. Період характеризувався наявністю в побуті урної кераміки, виготовленої на гончарному крузі й прикрашеної вигладженим або прорисованим орнаментом. В асортименті ліпного посуду переважали горщики біконічної й тюльпаноподібної форм.

Цікаву групу керамічних пам'яток раннього слов'янського періоду складають глиняні вироби культури празького типу, що відкриті й досліджені в багатьох пунктах Верхнього та Середнього Подністров'я, зокрема, при розкопках у селах Борщів і Дем'янів Галицького та Незвисько-Городенківського районів. До керамічного комплексу згаданої культури входять ліпні горщики, малі й великі сковороди, конічні миски, мініатюрні посудини. В основі виробництва посуду були ліпні неорнаментовані горщики витягнутих форм, що розширюються у верхній частині й звужуються як до дна, так і до горловини. Цей тип горщиків виявлений на всіх поселеннях VI-VII ст. до н.е.

Починаючи із VII ст., ліпний посуд поступово витісняється гончарним, що за своїми формами й орнаментальними прикрасами набуває багато спільних рис зі східнослов'янським.

Наприкінці I тисячоліття матеріальна та духовна культура слов'янських племен стає єдиною. Вона пов'язана з консолідацією східнослов'янських племен в єдину давньоруську народність. Закономірним продовженням доби керамічного виробництва слов'ян на території Прикарпаття був давньоруський етап. Для цієї історичної епохи властиве зростання продуктивних сил та піднесення ремесел, у тому числі й гончарного, центром якого

був тоді Галич.

Феномен керамічного виробництва на території Прикарпаття — у безперервності її історії, розвитку й примноження найціннішого прекрасного в матеріальній культурі, у спадковості традиції.

1. Шовкопляс І.Г. Основи археології / Іван Шовкопляс.— К.: Вища школа, 1972. — 221 с.
2. Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (каменный век) / Р.Т. Грибович, Л.Г. Мацкевой, Н.А.Пелещишин, В.П. Савич, А.П. Черныш/ Племена культуры линейно-ленточной керамики / Н.А.Пелещишин. — К.: Наукова думка, 1987.
3. Винокур І.С., Телегін Д.Я. Археологія України: Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів.— Тернопіль.: Навчальна книга — Богдан, 2005.
4. Пелещишин М.А. Племена трипільської культури / Стародавнє населення Прикарпаття й Волині. — К.:Наукова думка, — 1974.
5. Давня історія України: навчальний посібник. [Толочко П.П., Козак Д.Н., Крижицький С.Д. та ін]. — Кн.1 — К.,1994. — 235с.
6. Охріменко Г.В. Розвиток керамічного виробництва на Волині. [Охріменко Г.В., Кучинко М.М., Кубицька Н.В] — Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. — 246 с.
7. Свешніков І.К. Племена комарівської культури. Стародавнє населення Прикарпаття й Волині. — К.: Наукова думка, 1974. — 286 с.
8. Смішко М.Ю. Культура Карпатських курганів // Археологія Української РСР. — К.: Наукова думка, 1975. — 273 с.
9. Вакуленко Л. Українські Карпати в пізньоримський час /Ліана Вакуленко. — К.: Інститут археології НАН України, 2010 — 301 с.

ANNOTATION

Oleh Slobodian. Ceramic Manufacturing in Archeological Sites of Precarpatia. In this article, the author studies the origin of ceramic manufacturing on the territory of Prycarpatia, which belongs to Ivano-Frankivsk Oblast by administrative division. He traces the main stages of development of the ornamental and pictorial systems, molding genesis and the way late Neo-lithic and early Slavonic agricultural tribes master technological processes. He focuses on ceramic pieces from the settlements and burial hills as part of the culture of the Carpathian mounds, features of material culture, which are trans-lated into objects of the early and late Middle Ages as well as of the 17th-19th centuries.

Key words. Ornament, culture, tribes, pottery ware, pieces, ceramic manufacturing, traditions.

АННОТАЦИЯ

Олег Слободян. Керамическое производство в археологических образцах Прикарпатья. В статье исследуются истоки керамического производства на той части территории Прикарпатья, которая за административным делением принадлежит к Ивано-Франковской области. Прослеживаются главные этапы возникновения орнаментальной и изобразительной систем, генезиса формообразования, освоение технологических процессов позднеолитическими и раннеславянскими земледельческими племенами. Акцентируется внимание на керамических образцах из поселений и могильников культуры карпатских курганов, черты материальной культуры, которые находят свое продолжение на изделиях раннего и позднего средневековья, а также XVII — XIX ст.

Ключевые слова. орнамент, культура, племена, гончарная посуда, образцы, керамическое производство, традиции.